

Наталя Іваницька,

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри іноземної філології та перекладу,
Вінницький торговельно-економічний інститут
Державного торговельно-економічного університету
<https://orcid.org/0000-0002-9925-1285>
м. Вінниця, Україна

Лілія Терещенко,

кандидат філологічних наук, доцент
доцент кафедри іноземної філології та перекладу,
Вінницький торговельно-економічний інститут
Державного торговельно-економічного університету
<https://orcid.org/0000-0002-2774-8540>
м. Вінниця, Україна

Корпусний підхід до виявлення фокалізаторів у романі Айріс Мердок «Пора Янголів»

A corpus approach to identifying focalizers in Iris Murdoch's novel "The Time of Angels"

Анотація. У статті розглядається роль дієслів сприйняття (*verba sentiendi*) як ключових маркерів фокалізації у художньому тексті. Не зважаючи на те, що дослідники вказують на різні маркери фокалізації, вони досить одноставні у визначенні дієслів *verba sentiendi* як важливих засобів конструювання фокалізації в художньому творі. За допомогою корпусного менеджера *LapcsVox* було проведено аналіз частоти слововживань дієслів в романі Айріс Мердок «Пора янголів», виділено 13 найпоширеніших дієслів сприйняття, розподілено їх на 4 мікрокатегорії. Отримані дані були застосовані для порівняння частотності слововживань зазначеної категорії дієслів у творах, що двох британських авторок та із загальним корпусом художньої літератури у *BNC2014*. У романі Айріс Мердок найпоширенішими дієсловами сприйняття були лексеми, що належать до категорії «розумова діяльність», а саме *think, know, suppose, understand, believe, mean*, а також група дієслів перцепції (*see, hear*). Другою за чисельністю стала категорія дієслів на позначення психо-емоційного стану (*feel, want, seem*). Відносно поширеними виявились дієслова *to love* та *to like*, що належать до категорії «ставлення». Саме ці дієслова є досить поширеними як у художній літературі в цілому, так і в творах інших авторів, яким також властива варіабельна фокалізація. Однак у кожному випадку відмічаємо особливості переважання певних дієслів, що може бути співвіднесене із сюжетом

твору. Глибший інтерпретаційний та семантичний аналіз розділів роману Айріс Мердок показав, що не всі дієслова сприйняття представляють саме ментальний простір фокалізатора, але їх переважна більшість (>50%) прямо стосується перспективи конкретного персонажа-фокалізатора. Ці дієслова не лише допомагають визначити, хто є фокалізатором, а й створюють ефект занурення читача в суб'єктивне сприйняття подій персонажем, активізуючи його роль у конструюванні смислу подій.

Ключові слова: Айріс Мердок, дієслова сприйняття, корпус, нарративні маркери, фокалізація, художній текст

Summary. *The article examines the role of verba sentiendi as key markers of focalization in a fiction text. Despite the fact that researchers point to different markers of focalization, they are quite unanimous in identifying verba sentiendi as an important means of constructing perspective in a literary work. Using the LancsBox corpus manager, we analysed the frequency of verb occurrences in Iris Murdoch's novel The Time of the Angels, identified 13 most common verbs of perception, and divided them into 4 micro categories. The obtained data were used to compare the frequency of word usage of this category of verbs in the works of two other British authors and with the general corpus of fiction in BNC2014. In Iris Murdoch's novel, the most common verbs of perception were lexemes belonging to the category of "mental activity", namely think, know, suppose, understand, believe, mean, as well as a group of perception verbs (see, hear). The second largest category was verbs denoting psycho-emotional states (feel, want, seem). The verbs to love and to like, which belong to the category of attitude, were relatively common. These verbs are quite common both in fiction in general and in the works of other authors, which are also characterized by variable focusing. However, in each case, we note the peculiarities of the prevalence of certain verbs, which can be correlated with the plot of the novel. A deeper interpretive and semantic analysis of the chapters of Iris Murdoch's novel showed that not all verbs of perception represent the mental space of the focalizer, but the vast majority of them (>50%) directly relate to the perspective of a particular focalizing character. These verbs not only help to determine who the focalizer is but also create the effect of immersing the reader in the character's subjective perception of events, activating his/her role in constructing the meaning of events.*

Key words: *Iris Murdoch, verba sentiendi, corpus, narrative markers, focalization, literary text.*

Вступ. Фокалізація – ключове поняття для наратології – виходить далеко за межі звичайного зорового сприйняття і охоплює різні види перцепції та когнітивної діяльності, згадані у художньому творі. Після конструктивної критики і влучних пропозицій, зазначених у роботах Ш. Ріммон-Кенан [10] та Д. Германа [7], термін «фокалізація», запропонований Ж. Женеттом [6], набув уточнення та сучасного трактування, замінивши поняття «точки зору», «погляду», «знання», «поля» тощо.

В. Шмід трактує фокалізацію як утворений зовнішніми та внутрішніми факторами вузол умов, що впливають на сприйняття і

передачу подій у художньому тексті. Художня інформація, відома авторові, не підлягає вербальному оформленню, поки наративний матеріал не стає об'єктом чийогось «погляду». Повідомлення виникають лише з відбором окремих елементів із безмежної кількості характеристик, притаманних подіям. Такий відбір завжди послугоується певною точкою зору [11, с. 121].

Оскільки існує істотна різниця між тим, хто розповідає про події, і тим, хто їх бачить і сприймає, Ш. Ріммон-Кенан наголошує на різниці між нарацією та фокалізацією, вказуючи, що рефлексія та сприйняття подій розгортається в свідомості певного персонажа і лише передається наратором, який може ніяким чином не ідентифікувати себе в тексті [10, с. 72–73]. Коли змінюється фокалізація, змінюється не нарація, змінюється саме кут зору, з якого спостерігаються події роману, адже все побачене далі вербалізується наратором.

Відповідно фокалізація буває усталеною або змінною чи варіабельною, тобто відноситься не до одного персонажа, а декількох, чи періодично переходить від одного фокалізатора до іншого, що й визначає багаторівневість та різноманітність форм перцепції в художньому тексті. Перехід від одного фокалізатора до іншого нерідко відбувається без будь-яких формальних змін у наративному плані, що може суттєво спантеличувати читачів та ускладнює процес інтерпретації.

Зазначимо, що «точка зору» або «перспектива» є базовою характеристикою ментальної діяльності, а отже, «строго кажучи, жодне речення в будь-якому дискурсі не є вільним від певного ступеня перспективізації» (у сенсі судження людини чи фокусу концептуалізації) [13]. Фокалізація запрошує читачів до конструювання ментальних просторів, як певних концептуальних утворень, що зазвичай формуються навколо центральної точки орієнтації та свідомості [5].

Для визначення фокалізатора до уваги беруться чотири плани фокалізації – просторовий, часовий, психологічний та ідеологічний. При цьому дослідники пропонують низку вербальних маркерів, включаючи дейктичні, референційні та синтаксичні, а також лексику, що належить до декількох видів граматичних та семантичних груп. Ш. Ріммон-Кенан вказує на такі вербальні сигнали фокалізації, як вибір номінації персонажа, темпоральна та когнітивна дистанція, а також емоційно забарвлені вислови [10]. Д. Герман звертає увагу на оцінну лексику, особові / безособові займенники, артиклі, минулий час дієслів, маркований синтаксис (спрощені чи навпаки ускладнені речення) і наявність дієслів сприйняття, пізнання та емоційної реакції (наприклад, *seemed to speak, felt*) [7].

Для розпізнавання фокалізатора М. Шорт [12] виділяє сім маркерів точки зору, зокрема: дейксис (часовий, просторовий, соціальний), оцінні вислови, схема-орієнтовану лексику, психологічну послідовність, референційні показники, а також дієслова сприйняття та пізнання, «фактологічні» дієслова та прислівники. Р. МакКаллум теж наголошує на важливості дієслів сприйняття (на зразок, *saw, looked*), часових формах дієслів, емотивній лексиці, непрямій та невластивій мові тощо [8]. Як бачимо, поряд з дейктичними маркерами фокалізації, типово зазначаються емоційно забарвлена лексика та дієслова сприйняття та мислення, які можуть виступають важливими показниками «точки зору», оскільки їх використання вказує на процес сприйняття та інтерпретації події.

П. Вензель вказує, що конструювання відповідного ментального простору фокалізатора ґрунтується не лише на таких експліцитних маркерах, як особисті або присвійні займенники, маркери просторового та темпорального дейксису, але й на лексико-граматичних та стилістичних «фактори впливу», які можуть розширити сконструйований ментальний простір. Сюди відносять питальні та модальні конструкції, вигуки, незвичні метафори та порівняння, а також дієслова сприйняття [13].

І. Бехта залучив аналіз дієслів сприйняття та дієслів мовлення для виявлення особливостей зовнішньої та внутрішньої фокалізації у творчості Анджели Картер. При цьому дослідник виділив три категорії *verba sentiendi* (вираження поглядів і думок, відчуттів та сприйняття, почуттів та емоцій) і виявив значне переважання саме першої категорії (вираження думки), що на думку автора, прямо пов'язане з характеристиками персонажа [4].

Залучення сучасних методів дослідження, зокрема і корпусного підходу до аналізу літературних творів, може допомогти перевірити достовірність висунутих припущень щодо можливості ідентифікації фокалізаторів за допомогою низки текстових маркерів, зокрема саме дієслів сприйняття.

Мета дослідження – провести аналіз вживання дієслів сприйняття та мислення як маркерів варіабельної фокалізації на матеріалі роману Айріс Мердок «Пора янголів».

Методологія та методи дослідження. Дослідження було проведено у декілька етапів за допомогою методів корпусної лінгвістики, семантичного, наративного та інтерпретаційного аналізів. За допомогою корпусного менеджера LancsBox було проведено аналіз частоти слововживань дієслів в романі Айріс Мердок «Пора янголів» [9]. Аналіз семантики дієслів дозволив відібрати з отриманого списку дієслова сприйняття та мислення, частота вживання яких ста-

новила не менше 50 на увесь текст. Отримані дані були застосовані для порівняння частотності слововживань зазначеної категорії дієслів у творах ще двох британських авторок – Джейн Остин «Чуття і чутливість» [3] та Вірджинії Вульф «Місіс Деллоуей» [14] – для яких також характерна змінна фокалізація, а також зіставити дані із загальним корпусом художньої літератури у BNC2014.

На наступному етапі за допомогою наративного та інтерпретаційного аналізу було встановлено, хто є фокалізаторами у романі Айріс Мердок «Пора янголів» та які фрагменти тексту співвідносяться із кожним з чотирьох фокалізаторів. Відповідно, укладено чотири корпуси текстових фрагментів, які представляють чотири «точки зору» в усьому романі. Було проаналізовано частотність вживання виявлених дієслів сприйняття у окремих корпусах для кожного з чотирьох фокалізаторів, а також за допомогою інструменту Plot корпусного менеджера AntConc виявлено дисперсію відповідних дієслів у тексті. Отримані конкорданси були проаналізовані вручну для виявлення тих прикладів слововживань, які безпосередньо стосувались фокалізатора, і тих, які стосувались інших персонажів. Зрештою було підведено кількісні підрахунки щодо частоти маркування фокалізатора саме дієсловами сприйняття та мислення, зокрема у випадку варіабельної фокалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Айріс Мердок – одна зі найскладніших фігур у післявоєнній англійській літературі. У її творах поєднується потужна оповідна енергія, комічне і трагічне, гротеск і в той же час буденна життєва конкретика. Художньому стилю письменниці властивий витончений психологізм, тяжіння до ексцентричних характерів, сатири, емоційної напруги і тонкої лірики. Авторка показує різноманітність та амбівалентність людських характерів, гостроту їх поривань, прагнень та суб'єктивного сприйняття оточення, нерідко вдаючись до різних наративних стратегій, а також поєднання зовнішньої та внутрішньої фокалізації з метою досягнення ефекту таємничості та емоційної напруги, а також залучення читачів до активного філософсько-інтелектуального діалогу [2].

У романі «Пора янголів» події представляються з точки зору чотирьох персонажів – Маркуса Фішера, Мюріел Фішер, Петті О'Дріскол та Юджина Пешкова, тоді як постаті Карела та Елізабет Фішер залишаються прихованими, оскільки їхня свідомість закрита від читача. Зміна фокалізатора відбувається в кожному розділі, більша частина з яких починається з безпосередньої згадки в діалозі імені персонажа, чий погляд на події буде представлений. Варіабельна фокалізація робить твір динамічним, дозволяє зануритись у свідомість або

життєвий досвід героїв, але з іншого боку, утримує читача в певній невизначеності, залучає до поступового збирання фрагментів інформації та розплутання сюжетної «інтриги» – інцесту між «прихованими» персонажами.

Інтерес до дієслів як маркерів фокалізації пов'язаний насамперед з роллю дієслів як організуючих елементів висловлення, а також властивостями самих дієслів, які через конфігурації семного складу, нерідко передбачають орієнтацію на субстанційні параметри самої ситуації [1]. Зважаючи на розмаїття класифікацій дієслів, зосередимо увагу лише на функціонально-семантичній. Дієслова категорії сприйняття відносимо до мікрокатегорії «розумова діяльність», яка поділяється на перцепивний та мисленнєвий складники, та мікрокатегорій «психо-емоційний стан» і «ставлення» [1].

За результатами аналізу частотності слововживань у романі Айріс Мердок було виявлено, що найпоширенішими дієсловами сприйняття, які зустрілися у тексті щонайменше 50 разів, були наступні: *see* (39,25 випадків слововживань на 10 тис. токенів), *think* (36,36), *know* (34,34), *feel* (25,54), *seem* (22,90), *want* (16,10), *hear* (10,19), *love* (10,06), *mean* (7,55), *suppose* (7,42), *believe* (7,17), *liked* (7,17), *understand* (7,04). Аналіз зазначених лексем виявив, що майже всі вони (окрім дієслів *seem* та *mean*) відносяться до ядерних зон відповідних мікрокатегорій, тобто є типовими формами вираження перцептивних, мисленнєвих, психо-емоційних дій та станів. Найпоширенішою виявилась мікрокатегорія «розумова діяльність» (разом частотність випадків слововживань становила 149,32 на 10 тис. токенів), в складі якої виділилась найчисельніше група дієслів мислення (*think, know, suppose, understand, believe, mean*) – 99,88 на 10 тис., а також група дієслів перцепції (*see, hear*) – 49,44 на 10 тис. Другою за чисельністю стала мікрокатегорія дієслів на позначення психо-емоційного стану (*feel, want, seem*) – 64,54 на 10 тис. токенів. Зрештою до останньої мікрокатегорії «ставлення» потрапили лексеми *to love* та *to like* – 17,23 слововживань на 10 тис.

Відтак найрізноманітніше і найчастіше в романі «Пора янголів» представлене мислення персонажів, що дозволяє описати їхні дії, спрямовані на зіставлення явищ об'єктивної дійсності, побудову умовиводів, отримання знань та формування на цій основі певних висновків. Типовою конкретизацією перцептивної діяльності фокалізаторів виявились процеси зорового та слухового сприймання об'єктів. Група дієслів психо-емоційного стану як стилістично й семантично багата категорія має потужні можливості для відображення розмаїття станів, емоцій та афектів. Однак у тексті роману превалювала узагальнююча лексема *to feel*, що може бути пов'язано з нездат-

ністю англійської мови «одієслівити» більшість психо-емоційних станів через виразну схильність до аналітичного творення лексем, у межах якого необхідно брати до уваги біноми на зразок: *to get bored, to be nervous, to feel grief* тощо. Категорія дієслів «ставлення» представлена в тексті роману не лише дієсловами *to love* і *to like*, але й зокрема *to hate*, яке однак виявилось набагато менш розповсюдженим (2,64 випадків на 10 тис.), що дозволяє говорити про позитивну спрямованість фокалізаторів щодо інших осіб чи предметів (об'єктів ставлення), або принаймні відсутність категорично негативного ставлення, що відповідає сюжету роману, який насамперед досліджує розмаїття і глибину людської любові.

Зіставний аналіз розповсюдженості дієслів сприйняття у романі Айріс Мердок із загальним корпусом художньої літератури (BNC 2014), а також двома творами інших британських авторок («Чуття і чутливість» Дж. Остин, «Місіс Делловей» В. Вульф), які характеризуються змінною фокалізацією, представлено на рисунку 1.

Загалом можна констатувати, що розподіл дієслів сприйняття в зазначених творах відповідає загальним тенденціям у художній літературі, із переважанням дієслів *know, think, see, feel*, які вочевидь найчастіше використовуються для конструювання ментального простору персонажа. При цьому у творах зі змінною або варіабельною фокалізацією з'являються і атипові частотності: у творі «Місіс Делловей» – *think* та *like*, у романі «Чуття і чутливість» – *hear* та *believe*. Роман «Пора янголів» має підвищену частоту вживання дієслів *see*,

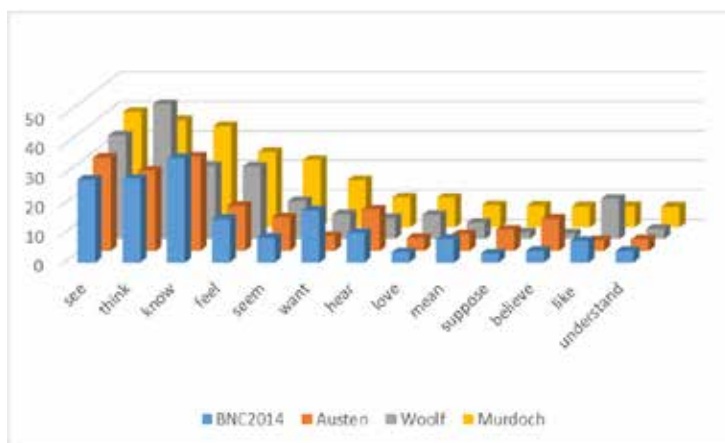

Рис. 1. Частотність дієслів сприйняття у романах А. Мердок, Дж. Остин, В. Вульф та BNC2014

think, know, seem, want, love, suppose, believe, understand, що може свідчити про свідомі спроби Айріс Мердок більш детально маркувати аж чотирьох фокалізаторів у творі, адже у ході розвитку сюжету читачеві потрібно швидко ідентифікувати кожного з них.

Розподіл тексту роману «Пора янголів» на окремі корпуси фрагментів, пов'язаних з одним з чотирьох фокалізаторів, дозволив дослідити, чи є розбіжності у частоті вживань дієслів сприйняття для окремого фокалізатора. Спершу було проведено порівняння розділів у цілому, а потім вручну проаналізовано, яка кількість зазначених у конкордансах лексичних одиниць описують саме ментальний простір фокалізатора, а не використовуються іншими персонажами у діалогах.

Аналіз частотності дієслів сприйняття у різних розділах роману загалом підтверджує загальну тенденцію до домінування дієслів *see, think, know, feel*. При цьому можна відмітити певні цікаві деталі. Петті О'Дріскол відомі жахливі секрети родини, а також подробиці життя усіх членів родини, оскільки вона багато років працює у них служницею і є коханкою голови родини Карола Фішера. Недивно, що дієслово *to know* у її розділах зустрічається значно частіше випадкового (47,62 на 10 тис.), а оскільки героїня заплутується у стосунках з двома чоловіками, кожен з яких має ще додаткові стосунки, лексеми *want, love* і *seem* набувають особливої значущості в описі емоційного стану героїв. Персонаж, якому найбільше властиві філо-

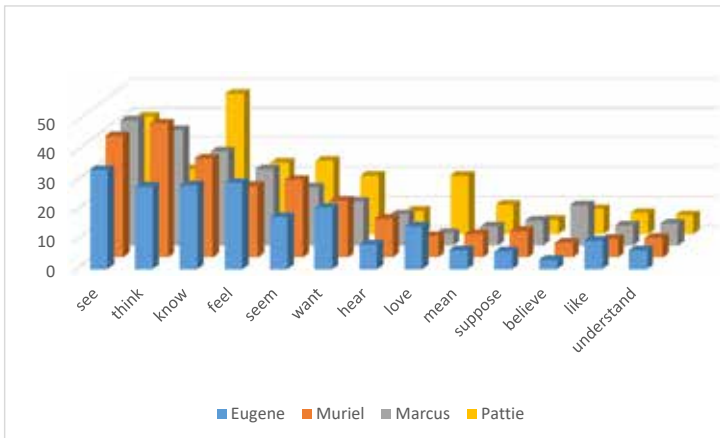

Рис. 2. Частотність дієслів сприйняття у розділах роману «Пора янголів», де фокалізаторами виступають Петті, Маркус, Мюріел та Юджин

софські пошуки і сумніви в своєму призначенні – Маркус Фішер. Його розділи досить помітно рясніють дієсловами *think* та *believe*. Раціональна Мюріел намагається зрозуміти оточуючих, їхні почуття, не підозрюючи, що діставшись до істини вона зруйнує все. Відповідно відмічаємо більшу концентрацію слів *think* та *seem*. Зрештою, невиразний, тихий, неосудливий Юджин мало цікавиться рештою персонажів, намагаючись побудувати особисте щастя з Петті, що спонукає фокусуватись на почуттях та бажаннях (відповідно зростає чисельність дієслів *love, like, want*).

Перевірка співвідношення кожного конкретного випадку вживання дієслова сприйняття для опису ментального простору фокалізатора та загального числа слововживань була здійснена вручну на основі конкордансів, укладених на матеріалі 16 глав роману – по 4 глави для кожного фокалізатора, щоб забезпечити приблизно однаковий обсяг тексту для аналізу. Результати представлені в абсолютних величинах; усі випадки, в яких кількість вжитих словоформ на позначення ментального простору фокалізатора вища за 50% усіх вжитих словоформ, позначено за допомогою * (таблиця 1).

Отже, у переважній своїй більшості дієслова сприйняття, незалежно від категорії, передають в тексті саме ментальний стан фокалізатора, особливо дієслова *feel* та *hear*, які майже завжди в романі «Пора янголів» відображають емоційний стан та слухову перцепцію саме того персонажа, чия точка зору представлена у розділі.

Розбіжність у чисельності слововживань деяких поширених дієслів сприйняття може бути пов'язана з тим фактом, що конкорданси укладались на основі граматичної розмітки, а значить «домішались» випадки полісемії та омонімії. Зокрема, дієслово *to see* неодноразово використовувалось у тексті за значенням «зустрітись, побачитись» і «розуміти», а не «бачити», наприклад: “*I wonder if I could **see** the new Rector?*” “*I’m afraid the Rector is not **seeing** anybody at present.*” “*I’d only keep him for a moment. You **see**, actually* –” [9, с. 3]. Крім того, свій вплив мало діалогічне мовлення, в якому зустрілись мовні кліше *I think, I mean* (“*Oh, just that **I think** it’s an unhealthy friendship. They ought to see more young men.*”; “*I prefer older men. **I mean**, a good deal older than myself.*”). Проте навіть з подібними застереженнями ми відзначаємо суттєве превалювання у прикладах саме перцепції певного персонажа-фокалізатора, особливо за умов використання дієслів у минулому часі: *Pattie’s gloved hand touched the corner where the concrete met the brick and she **saw** a shape to her right which she **knew** must be the tower built by Christopher Wren* [9, с. 8].

Висновки з дослідження. Не зважаючи на те, що дослідники вказують на різні маркери фокалізації, вони досить однотайні у визна-

**Співвідношення випадків вживання дієслів сприйняття
на позначення ментального простору фокалізатора
та їх загальної кількості**

Дієслова сприйняття	Петті		Мюріел		Маркус		Юджин	
	Ментальний простір фок.	Загальна кількість	Ментальний простір фок.	Загальна кількість	Ментальний простір фок.	Загальна кількість	Ментальний простір фок.	Загальна кількість
See	26*	44	47*	70	43*	55	34*	46
Think	15*	23	54*	60	29*	43	33*	41
Know	33*	51	28*	53	21*	37	17*	34
Feel	22*	26	32*	34	26*	27	41*	45
Seem	23*	29	29*	36	21*	32	17*	24
Love	4*	6	13	31	3*	5	20*	28
Want	1	7	15*	24	8*	9	19*	29
Hear	4*	7	13*	15	11*	14	7*	11
Suppose	3*	4	10*	16	6*	9	7*	8
Understand	3*	4	1*	2	5*	7	0	0
Mean	4*	8	4	11	8*	8	3	8
Like	3	8	4*	8	7*	11	10*	15
Believe	4*	7	5*	7	9*	14	3*	5

чення дієслів *verba sentiendi* як важливих засобів конструювання фокалізації в художньому творі. У романі Айріс Мердок найпоширенішими дієсловами сприйняття були лексеми, що належать до категорії «розумова діяльність», а саме *think, know, suppose, understand, believe, mean*, а також група дієслів перцепції (*see, hear*). Другою за чисельністю стала категорія дієслів на позначення психо-емоційного стану (*feel, want, seem*). Відносно поширеними виявились дієслова *to love* та *to like*, що належать до категорії «ставлення». Саме ці дієслова є досить поширеними як у художній літературі в цілому, так і в творах інших авторів, яким також властива варіабельна фокалізація. Однак у кожному випадку відмічаємо особливості переважання певних дієслів, що може бути співвіднесене із сюжетом твору. Глибший інтерпретаційний та семантичний аналіз 16 розділів роману Айріс Мердок показав, що не всі дієслова сприйняття представляють саме ментальний простір фокалізатора, але їх переважна більшість (>50%) прямо стосується перспективи конкретного персонажа-фокалізатора. Ці дієслова не лише допомагають визначити, хто є фокалізатором, а й створюють ефект занурення читача в суб'єк-

тивне сприйняття подій персонажем. Подальші дослідження можуть зосередитися на аналізі використання цих дієслів у різних часових формах, на дослідженні аналітичних форм дієслів-біномів психо-емоційного стану та вивченні оцінної лексики як маркерів фокалізації в художньому тексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іваницька Н.Б. Дієслівні системи української та англійської мов: парадигматика і синтагматика: монографія. Вінниця: СПД Главацька, 2011. 636 с.
2. Терещенко Л.Я. Антропонімікон художнього твору як вияв нарративного плану автора. *Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Філологічні науки*, 2020. 1 (II). С. 160–166. <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2020-1-2-22>.
3. Austen J. *Sense and Sensibility*. HarperCollins Publishers, 2017. 368 p.
4. Bekhta I. Quantifying verbal semantics: a computer-based discourse analysis of *verba sentiendi* vs. *verba dicendi* in Angela Carter's fiction. *COLINS-2024: 8th International Conference on Computational Linguistics and Intelligent Systems*, 2024. P. 12–13.
5. Dancygier B. Fictive Deixis, Direct Discourse, and Viewpoint Networks. *Frontiers in Communication*. 2021. № 6. P. 1–16. <https://doi.org/10.3389/fcomm.2021.624334>.
6. Genette G. *Narrative Discourse Revisited*. Trans. Jane Lewin. Ithaca: Cornell UP, 1988.
7. Herman D. *Story Logic: Problems and Possibilities of Narrative*. Lincoln: University of Nebraska, 2002.
8. McCallum R. *Ideologies of Identity in Adolescent Fiction: The Dialogic Construction of Subjectivity*. New York: Garland, 1999.
9. Murdock I. *The Time of the Angels*. Vintage Classics, 2002.
10. Rimmon-Kenan S. *Narrative fiction: Contemporary poetics*. London: Routledge, Taylor & Francis Group, 2011.
11. Schmid W. *Narratology: An introduction*. Berlin – Boston: De Gruyter, 2010.
12. Short M. *Exploring the Language of Poems, Plays and Prose*. London: Longman, 1996.
13. Wenzel P. “Less Voice, more Viewpoint” – Towards a Cognitive Reconceptualization of the Centres of Orientation in Poetry. *Journal of Literary Theory*. 2024. Vol. 18 (2). P. 218–237. <https://doi.org/10.1515/jlt-2024-2010>.
14. Woolf V. *Mrs Dalloway*. Харків: Folio, 2023.